

Vad är mänskliga rättigheter?

*Artikeln är ursprungligen publicerad i
"Människorättsfostran och -utbildning i Finland"
(Människorättscentret, 2014).*

© Människorättscentret 2014

Uppdaterad version.
ISBN 978-952-7117-23-1 (pdf)

Layout: Anna Mattsson / Suomi Design Oy

De mänskliga rättigheterna är rättigheter som gäller för alla och envar på enahanda grunder och som definieras i internationella människorättskonventioner och andra människorättsinstrument. De mänskliga rättigheterna utgör folkrättsnormer som skyddar den enskilda människan, framför allt mot missbruk av offentlig makt. Nästan alla stater i världen har anslutit sig till de viktigaste universella människorättskonventionerna.

Kärnan i de mänskliga rättigheterna är uppfattningen att människovärdet är detsamma för alla och okränkbart. Människor får inte diskrimineras på grundval av t.ex. kön, ålder, etnisk bakgrund eller hälsotillstånd. Alla har rätt att bestämma över sig själva och rätt att delta i och påverka skötseln av gemensamma angelägenheter.

Till sin natur är de mänskliga rättigheterna universella, odelbara och oförytterliga. Att de är grundläggande betyder att de är särskilt viktiga, att de är oförytterliga betyder att var och en har de här rättigheterna därför att han eller hon är människa och att de inte kan tas ifrån någon. Ingen heller kan fränsäga sig dem. Att de är odelbara betyder att alla rättigheter är lika viktiga och delar av densamma helheten, såväl ekonomiska, sociala och kulturella som civila och politiska rättigheter.

Hänsyn i någon mån kan tas till kulturskillnader när det gäller hur de mänskliga rättigheterna omsätts i praktiken, men kravet på universalitet innebär ändå att det inte är möjligt att låta bli att förverkliga de mänskliga rättigheterna med hänvisning till kulturen.

Historiskt sett bottenar de mänskliga rättigheterna snarare i en moralisk, filosofisk och religiös begreppsapparat än i en juridisk. Idén om ett människovärde har dryftats redan långt innan de första internationella människorättskonventionerna skrevs. De mänskliga rättigheterna bör därför ses som en värdegrund som är gemensam för alla, utöver att de är folkrättsliga normer.

I ingressen till FN:s människorättsdeklaration sägs det att alla människor och samhällsorgan har ett ansvar för att de mänskliga rättigheterna förverkligas. När det gäller andra aktörer än stater är ansvaret för de mänskliga rättigheterna närmast av moraliskt slag.

De som har gjort sig skyldiga till de allra grövsta människorättskränkningarna kan dock ställas

också till internationellt straffrättsligt ansvar vid internationella brottmålsdomstolen.

En aktuell trend på människorättsområdet är att företagen har ett ansvar för människorättspåverkningar. Internationella riktlinjer på området förenar mänskliga rättigheter både som folkrättsligt bindande juridiska normer för stater och som internationellt förpliktande moraliska värden för företag.

Nationellt bör staterna enligt den rådande uppfattningen utveckla lagstiftning genom vilken företagens moraliska ansvar konkretiseras i juridiskt ansvar.

Att respektera, skydda och uppfylla de mänskliga rättigheterna

Människorättskonventionerna är folkrättsliga avtal. Det gör att de är juridiskt förpliktande för staterna. De stater som har tillträtt människorättskonventionerna är skyldiga att respektera, skydda och uppfylla de här rättigheterna.

Med respekt (respect) hänvisas det till att den fördragsslutande staten ska avhålla sig från att kränka de mänskliga rättigheterna, med skydd (protect) avses att staten ska erbjuda skydd mot människorättskränkningar. Uppfyllandet (fulfill) kräver ett aktivt grepp av staten.

Det nationella förverkligandet av de mänskliga rättigheterna sker dels via lagstiftningen, dels med bl.a. rättsliga och administrativa medel och genom politisk styrning och riktande av ekonomiska resurser, samt dessutom genom utbildning och information.

Konventionsstaterna förbinder sig att garantera de rättigheter som nämns i konventionen inte bara för sina egna medborgare utan - med vissa undantag - också för alla andra som står under deras jurisdiktion.

De grundläggande fri- och rättigheterna

Med de grundläggande fri- och rättigheterna avses de rättigheter för enskilda människor som tryggas i Finlands grundlag och som uttrycker de grundläggande värderingar som är allmänt omfattade i samhället. Finlands grundlag anses

Enligt 1 § i Finlands grundlag skall konstitutionen trygga människovärdets okränkbarhet och den enskilda människans frihet och rättigheter samt främja rättvisa i samhället.

innehålla alla rättigheter i de människorättskonventioner som Finland har ratificerat, och till en del går grundlagen ännu längre än så. Därför talar man ofta parallellt om de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna.

De grundläggande fri- och rättigheterna tryggar individens frihet mot ingripande från det allmännas sida. Exempel på dem är rätten till liv, personlig frihet och integritet, rörelsefriheten, skyddet för privatlivet, yttrandefriheten, mötes- och föreningsfriheten samt egendomsskyddet.

De grundläggande fri- och rättigheterna inbegriper också ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Som exempel kan nämnas rätten till arbete, social trygghet och utbildning.

Dessutom skyddar grundlagen jämlikheten och jämställdheten, rösträtten, rätten till inflytande, de språkliga rättigheterna, miljön och rättssäkerheten.

Utmärkande för de grundläggande fri- och rättigheterna är, förutom att de är viktiga och grundläggande, att de är särskilt beständiga. Det sistnämnda beror på den ordning som gäller för stiftande av grundlag och på grundlagens överordnade ställning i den nationella normhierarkin. Dessutom ska det allmänna enligt 22 § i grundlagen se till att de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna tillgodoses. Alldeles som de mänskliga rättigheterna inverkar också de grundläggande fri- och

rättigheterna på förhållandena mellan enskilda människor.

Förutom genom de inhemska grundläggande fri- och rättigheterna tryggas individernas rättigheter inom Europeiska unionen (EU) också genom EU:s grundläggande rättigheter, som fastställs i EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna.

Människorättskonventionerna

Förenta nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (1948) anses vara det grundläggande människorättsdokumentet. De universella och regionala människorättskonventioner som antagits senare bygger till stor del på de rättigheter och principer som skrivits in i människorättsdeklarationen.

De viktigaste universella människorättskonventionerna är FN:s internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (MP-konventionen) och FN:s internationella konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ESK-konventionen).

Konventionerna har ratificerats av ett stort antal stater. Finland ratificerade dem år 1975 och de trädde i kraft internationellt år 1976.

I FN:s konventionssystem ingår dessutom sju andra konventioner som klassas som centrala

människorättskonventioner och sex tillhörande protokoll. Finland har förbundit sig till dem alla, med undantag för konventionen om migrantarbetares rättigheter.

Utöver FN-konventionerna, som är universella, finns det också människorättskonventioner som utarbetats av regionala mellanstatliga organisationer, exempelvis Europarådet (ER), Organisationen för de amerikanska staterna (OAS) och Afrikanska unionen (AU).

De människorättskonventioner som ingått inom Europarådet är av särskilt stor betydelse för Finland. De viktigaste av dem är Europeiska människorättskonventionen, vars iakttagande tryggas av Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna (Europeiska människorättsdomstolen), och Europarådets reviderade sociala stadga. Kommittén för sociala rättigheter övervakar att stadgan iaktas.

Inom ramen för Internationella arbetsorganisationen ILO har det dessutom utarbetats konventioner som uttryckligen gäller de mänskliga rättigheterna i arbetslivet. Rättigheterna i de här centrala konventionerna har samlats i deklARATIONEN om grundläggande principer och rättigheter i arbetslivet (1998). ILO-konvention nr 169 om ursprungsfolks och stamfolks rättigheter är särskilt viktig med avseende på samernas rättigheter.

Andra internationella dokument som främjar och skyddar de mänskliga rättigheterna

De mänskliga rättigheterna främjas och skyddas förutom genom folkrättsligt bindande människorättskonventioner också genom många andra icke-bindande instrument (soft law-instrument), exempelvis kommentarer, deklARATIONER och anvisningar som de organ som övervakar konventionerna utger. De icke-bindande instrumenten är till hjälp för att skapa en djupare förståelse för de mänskliga rättigheterna, och längre fram kan de komma att utvecklas till rättsligt bindande normer.

Det finns dessutom internationella organisationer som utarbetar politiskt bindande dokument kring de mänskliga rättigheterna. Finland har t.ex. förbundit sig till flera människorättsdokument som antagits inom ramen för Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE).

Innehållet i de mänskliga rättigheterna

De viktigaste mänskliga rättigheter som garanteras den enskilda människan är 40–50 till antalet, beroende på hur man klassificerar dem. Dessutom är det möjligt att identifiera s.k. kollektiva rättigheter som tillkommer grupper, exempelvis rättigheter för minoriteter och urfolk.

Internationell övervakning av de mänskliga rättigheterna

Övervakningen av FN:s människorättskonventioner är uppdelad i konventionsövervakning och sådan övervakning som stöder sig på FN-stadgan. Iakttagandet av människorättskonventionerna övervakas av övervakningskommittéer som består av oavhängiga sakkunniga. Staterna rapporterar regelbundet till kommittéerna om hur avtalsförpliktelseerna har uppfyllts. Rapporterna behandlas i en process som betonar dialog och avslutas med att övervakningsorganet drar slutsatser som har karaktären av rekommendationer.

En del av FN:s övervakningskommittéer tar också emot och behandlar individuella klagomål, och FN:s kommitté mot tortyr (Committee against Torture) besöker slutna anstalter i inspektionssyfte.

I fråga om FN-stadgan är den främsta övervakningsmekanismen den periodiska granskning (Universal Periodic Review, UPR) som FN:s råd för mänskliga rättigheter utför. Samtliga medlemsstater granskas i tur och ordning.

FN:s råd för mänskliga rättigheter kan för viss tid också tillsätta oberoende människorättsexperter som utför tematiska eller länderspecifika uppdrag. Byrån för FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter bistår de här s.k. specialmekanismerna.

Bland annat besöker experterna olika länder och träffar offer för människorättskränkningar samt företrädare för staterna. De rapporterar om sin verksamhet till människorättsrådet, och i enlighet med sitt mandat ofta också till FN:s generalförsamling. Rapporterna är offentliga.

Redan tidigare nämndes Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europeiska människorättsdomstolen), en internationell domstol med säte i Strasbourg som övervakar att Europeiska människorättskonventionen efterföljs. Både sta-

Centrala avtal och protokoll

- **Konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering**
- **Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor**
 - Fakultativt protokoll om klagorätt för individer och grupper av individer
- **Konventionen mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning**
 - Fakultativt protokoll om inrättande av ett nationellt och ett internationellt övervakningssystem
- **Konventionen om barnets rättigheter**
 - Fakultativt protokoll angående barns indragning i väpnade konflikter
 - Fakultativt protokoll angående handel med barn, barnprostitution och barnpornografi
 - Fakultativt protokoll om en klagomålsprocedur
- **Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning**
 - Fakultativt protokoll som möjliggör klagomål från individer och ett förfarande för prövning av klagomålen
- **Konventionen mot påtvingade försvinnanden**
- **Konventionen för skydd av migrantarbetare och deras familjers rättigheter**

Den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter

Konventionen består av följande rättigheter som i första hand är rätter till friheter för den enskilda människan:

Artikel 1: Folkens rätt till självbestämmande

Artiklarna 2-5: Genomgående principer: icke-diskriminering, staten åtar sig att säkerställa rättigheterna genom lagstiftning samt ett fungerande domstolsväsende

Artikel 6: Rätt till livet

Artikel 7: Rätt att inte utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Artikel 8: Förbud mot slaveri

Artikel 9: Rätt till frihet och personlig säkerhet

Artikel 10: Rätt för frihetsberövade att behandlas human

Artikel 11: Förbud att fängsla andra på grund av deras oförmåga att fullgöra en avtalad förpliktelse

Artikel 12: Rätt att röra sig fritt och att fritt välja bostät

Artikel 13: Förbud att godtyckligt utvisa personer

Artikel 14: Rätt till en rättvis rättegång

Artikel 15: Förbud mot retroaktiv strafflag

Artikel 16: Rätt att erkännas som en person i lagens mening

Artikel 17: Rätt till privat- och familjeliv

Artikel 18: Rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet

Artikel 19: Rätt till en egen åsikt och rätt att uttrycka den (yttrandefrihet)

Artikel 20: Rätt till frihet från propaganda för krig samt till frihet från främjande av nationalhat, rasism eller religiöst hat

Artikel 21: Rätt till sammankomster

Artikel 22: Rätt till föreningsfrihet

Artikel 23: Rätt att bilda familj

Artikel 24: Rätt för barn till särskilt skydd

Artikel 25: Rätt att delta i skötseln av allmänna angelägenheter

Artikel 26: Rätt till juridisk likvärdighet och icke-diskriminering

Artikel 27: Rätt för nationella minoriteter att ha sitt eget kulturliv och använda sitt eget språk

ter som anslutit sig till konventionen och individer, grupper och icke-statliga organisationer kan under vissa förutsättningar klaga till domstolen.

Framställande av klagomål gällande påstådda kränkningar av människorättskonventionen är möjligt inom en utsatt tid ifall tillgängliga nationella rättsmedel först har uttömts. Parterna i Europadomstolen är alltid staten och den enskilda person som anfört klagomål. Det är inte möjligt för en enskild person att väcka talan mot en annan enskild. Alla dokument och domar är offentliga.

Systemet för övervakning av den europeiska sociala stadgan är uppbyggt kring ett rapporteringsförfarande och ett kollektivt klagomålsförfarande. Internationella arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer samt vissa internationella medborgarorganisationer och nationella organisationer (om konventionsstaten har samtyckt till detta) har under vissa förutsättningar rätt att anföra klagomål.

Den internationella övervakningen av de mänskliga rättigheterna är inte alltid särskilt effek-

tiv. Om staterna så vill kan de låta bli att efterfölja rekommendationer och t.o.m. domar. I en sådan situation är den internationella politiken avgörande för konsekvenserna. Övervakningen spelar dock en viktig roll. I förening med den globala informationsförmedlingen och människorättsorganisationernas aktivitet gör den att människorättskränkningarna inte hamnar i skymundan.

Övervakning och främjande av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna i Finland

På det nationella planet är övervakningen av de grundläggande fri- och rättigheterna ordnad på olika sätt i olika länder. I Finland är den uppdelad mellan flera institutioner. Förhandskontroll av lag-

Den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter

Konventionen omfattar följande rättigheter:

Artikel 1: Folkens rätt till självbestämmande

Artiklarna 2-5: Genomgående principer: icke-diskriminering, staten åtar sig att säkerställa rättigheterna genom lagstiftning samt ett fungerande domstolsväsende

Artikel 6: Rätten att kunna förtjäna sitt uppehälle genom fritt valt eller antaget arbete

Artikel 7: Rätten att åtnjuta rättvisa och gynnsamma arbetsvillkor

Artikel 8: Rätten att bilda fackföreningar och att ansluta sig till en fackförening samt rätt att strejka, förutsatt att rättigheten utövas i enlighet med lagstiftningen i vederbörande stat

Artikel 9: Rätt till social trygghet, däribland socialförsäkring

Artikel 10: Rätt till skydd för familjelivet samt

särskilt skydd av mödrar före och efter förlossning samt av barn och ungdomar

Artikel 11: Rätt till en tillfredsställande levnadsstandard för sig och ens familj, däribland tillräckligt med mat och kläder, en lämplig bostad samt ständigt förbättrade levnadsvillkor

Artikel 12: Rätt att åtnjuta bästa möjliga fysiska och psykiska hälsa

Artiklarna 13-14: Rätt till utbildning

Artikel 15: Rätt för var och en att delta i kulturlivet, ta del av vetenskapliga framsteg och deras tillämpning och åtnjuta det skydd för ideella och materiella intressen som härrör från vetenskaplig, litterär och konstnärlig framställning som han eller hon är upphovsman till

Mänskliga rättigheterna tillhör oss alla, hur vi än benämner dem.

stiftningen utförs av riksdagens grundlagsutskott och av justitiekanslern i statsrådet, av vilka den senare övervakar regeringens verksamhet. Utgångspunkten är förvisso att de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna ska beaktas redan när lagstiftningen bereds vid ministerierna.

I justitieombudsmannens uppdrag ingår att övervaka att de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna tillgodoses. I praktiken betyder det dels att justitieombudsmannen i sin roll som laglighetsövervakare sköter hävdvunnen övervakning av myndigheter i efterhand, dels - vilket inträffar allt oftare - att justitieombudsmannen arbetar framtidsorienterat, och många gånger utgående från egna initiativ, för att förbättra förverkligandet av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna.

Exempelvis kan det ökade antalet inspektioner och den omständigheten att justitieombudsmannen fäster myndigheternas uppmärksamhet vid synpunkter som främjar förverkligandet av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna anses vara tecken på att justitieombudsmannens roll inom övervakningen och främjandet stärks allt mer. Justitiekanslern i statsrådet har en motsvarande övervakningsuppgift.

I enskilda fall kan kränkningar av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna framkomma i domstolsmål. I domstolarna är det möjligt att åberopa de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna, och domstolarna bör beakta dem i sin egen avgörandeverksamhet. Om tillämpningen av en lagbestämmelse i ett ärende som behandlas i en domstol uppenbart skulle strida mot grundlagen, skall domstolen ge företräde åt grundlagsbestämmelsen.

Det finns ett stort antal övervakningsorgan som fokuserar på vissa av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna. Enskilda diskrimineringsfall behandlas t.ex. av diskriminerings- och jämställdhetsnämnden.

Också regionförvaltningsmyndigheterna, Tillstånds- och tillsynsverket för social- och hälsovården (Valvira), patientombudsmännen och många andra myndigheter behandlar angelägna frågor kring de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna, även om det inte alla gånger upplevs som övervakning.

Jämställdhetsombudsmannen, dataombudsmannen, diskrimineringsombudsmannen och barnombudsmannen främjar och utvecklar förverkligandet av de grundläggande fri- och rättigheter och de mänskliga rättigheter som är centrala för respektive specialområde. Med

undantag för barnombudsmannen kan de också behandla enskilda fall, även om deras befogenheter tydligt skiljer sig åt.

Statsrådets redogörelse om Finlands politik för de mänskliga rättigheterna 2009 syftade till en tämligen heltäckande bedömning av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna på ett mera allmänt plan. Den innehöll för första gången en översikt av både Finlands internationella människorättspolitik och förverkligandet av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna i Finland. Den nya redogörelsen lämnades till riksdagen i november 2014.

Den första nationella handlingsplanen för grundläggande och mänskliga rättigheter som statsrådet godkände 2012 innehåller en samling konkreta projekt genom vilka regeringen främjar förverkligandet av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna 2012 och 2013.

I skrivande stund bereder statsrådet den andra nationella handlingsplanen för grundläggande och mänskliga rättigheter som kommer att godkännas år 2017.

Den nationella människorättsinstitutionen

Vid ingången av 2012 inrättades Människorättscentret i anslutning till riksdagens justitieombudsmans kansli. Människorättscentret har en människorättsdelegation som det bestäms om i lag och som på bred bas företräder aktörer på området för de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna.

Människorättscentrets lagstadgade uppgifter är att

- 1) främja informationen, fostran, utbildningen och forskningen samt samarbetet i anslutning till dem i fråga om de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna,
- 2) utarbeta rapporter om hur de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna tillgodoses,
- 3) ta initiativ och ge utlåtanden för främjande och tillgodoseende av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna,

4) delta i det europeiska och det internationella samarbetet för främjande och tryggnad av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna,

5) sköta andra motsvarande uppgifter som anknyter till främjandet och tillgodoseendet av de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna.

Människorättscentret behandlar inte klagomål.

Människorättscentret bildar tillsammans med riksdagens justitieombudsman den nationella människorättsinstitutionen i Finland. Enligt de s.k. Parisprinciperna ska människorättsinstitutionerna vara lagstadgade oavhängiga och självständiga nationella aktörer som främjar och övervakar de mänskliga rättigheterna. De här kraven uppfylls i Finland.

År 2016 anförtroddes den nationella människorättsinstitutionen uppgiften att främja, skydda och följa den nationella implementeringen av konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Bland dem som ger akt på de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna kan nämnas också ett stort antal delegationer som statsrådet har tillsatt och som har hand om ärenden som tangerar sådana fri- och rättigheter.

Avslutningsvis är det skäl att minnas att civilsamhället, organisationerna och samhällsrelserna är oerhört viktiga såväl nationellt som internationellt sett när det gäller att ge akt på hur de mänskliga rättigheterna förverkligas. Aktiva människor som försvarar de mänskliga rättigheterna är ofta de första som påtalar missförhållanden.

Trots att det i Finland finns så pass gott om aktörer som ger akt på de grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna är det inte alltid lätt att skapa sig en helhetsbild av hur rättigheterna förverkligas. De grundläggande fri- och rättigheterna och de mänskliga rättigheterna täcker ett oerhört brett spektrum av livs-områden, och många av rättigheterna benämns på annat sätt. Det kan vara frågan om mänskliga rättigheter, när vi talar om hur hälso- och sjukvården skall ordnas eller när vi bedriver social- och utbildningspolitik.

Det viktigaste är att komma ihåg att de mänskliga rättigheterna tillhör oss alla, hur vi än benämner dem.

